

Kent Bağlamında Çaprazlama Sorumluluk İçin Kavramsal Çerçeve Önerisi: İzmir Kızılay Mahallesi ve Bornova Çayı Özelinde Açılımlar

Zeynep Dünder

*Ar.Gr.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü
zeynep.dunder@deu.edu.tr*

ÖZET

Mimarlık ve sorumluluk ilişkisini ele alarak başlayan çalışma bunun için kavramsal bir çerçeve geliştirmektedir. Sorumluluk kavramının temel anlamına ve mimarlık disiplininin çok aktörlü ve çok boyutlu yapısına referansla çaprazlama ilişkileri gözetilen bir çerçeve önerilmektedir. Çalışmada geliştirilen çaprazlama sorumluluk çerçevesi ile kentsel mekândan alınan bir kesit üzerine durum tespiti yapılması ve bu bağlamda kavramsal tartışmalar geliştirilmesi hedeflenmektedir. Bu amaçla çalışma kapsamında aktörlerin çeşitlendiği ve farklı ölçeklerdeki kararların bir arada olduğu kent mekanlarına odaklanılmaktadır. Bunun için İzmir'in Bornova ilçesinde yer alan Kızılay Mahallesi ve mahallenin sınırını oluşturan Bornova Çayı'nın kentsel ölçekte geçirdiği değişimler kronolojik bir izlekle aktarılmaktadır. Ardından aktarılan değişim süreci geliştirilen kavramsal çerçeve ile bir okumaya tabi tutulmaktadır. Bu okumanın sonucunda Kızılay Mahallesi ve Bornova Çayı özelinde kentsel dönüşüm ve ıslah etme eylemleri ve bunların yarattığı evrensel ve toplumsal sorumluluk alanları ön plana çıkmaktadır. Çalışma genelde farklı aktör ve eylemlere göre çeşitlenen farklı tartışmalara imkân veren kavramsal bir çerçeve sunarken; özelde ise ele aldığı kentsel alandaki aktörlerin toplumsal ve evrensel sorumluluk bağlamında üstlenme davranışı mekanizmasını işletemediğini açığa çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sorumluluk, Toplumsal sorumluluk, Evrensel sorumluluk, İzmir Kızılay Mahallesi, Bornova (Kocaçay) Çayı

ABSTRACT

The study, which started by addressing the relationship between architecture and responsibility, develops a conceptual framework. With reference to the basic meaning of the concept of responsibility and the multi-actor and multidimensional structure of the architectural discipline, a framework that pays attention to cross-relationships is proposed. With the framework for cross-responsibility, it is aimed to analyze a section taken from the urban space and to develop conceptual discussions in this context. For this purpose, the scope of the study focuses on urban spaces where actors are diversified and decisions at different scales are together. Therefore, the changes in the urban scale that affect Kızılay Neighborhood and the Bornova Stream, in the Bornova district of İzmir, are described in a chronological manner. Then, the change in the urban scale is subjected to a reading with the conceptual framework. As a result of this argument, specific to Kızılay Neighborhood and the Bornova Stream the concepts of urban transformation and stream rehabilitation and the topics of universal and social responsibility come to the fore. While the study generally presents a conceptual framework that allows for diversified discussions according to different actors and actions, in particularly it reveals that the actors in the study area cannot develop the behavior of undertaking in the context of social and universal responsibility.

Keywords: Responsibility, Social responsibility, Universal responsibility, İzmir Kızılay Neighborhood, Bornova Stream

GİRİŞ

Gündelik hayatta sıklıkla kullanılan sorumluluk kavramı farklı disiplinler özelinde değişen alt kavramlar ve sınıflandırmalar ile çeşitli şekillerde tartışılmaktadır. Dolayısıyla mimarlık disiplininin sorumluluk kavramı ile ilişkisini ele alan bir çalışmayı da farklı perspektiflerden

kurgulamak mümkündür. Farklı disiplinler özelinde kullanılan bir kavram, mimarlık disiplini içinde ele alındığında kavrama dair derinlemesine okumalara ve bu okumalar ile geliştirilen özel bir çerçeve oluşturmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sayede başvurulanan kavrama dair önerilen sistematik çerçeve tartışmalar için sağlam bir zemin sunabilmektedir. Yanı sıra bu şekilde geliştirilen kavramsal çerçeve farklı tartışmaları örgütleyecek bir araç olarak diğer araştırmacıların da kullanımına hazır hale gelmektedir.

Mimarın ve mimarlık disiplininin sorumluluk alanlarını kanunlara, mesleğine, kente, çevreye, kendine, topluma vb. olan sorumluluğu şeklinde çoğaltmak mümkündür. Bunların her biri farklı bağlamlarda tartışma alanları açmayı gerektirmektedir. Ancak disiplinin toplumsal, sosyal, ekonomik birçok alana temas eden yapısı nedeniyle sorumlu olduğu aktörler ve durumlar iç içe geçmektedir. Özellikle kentsel alanlar bu çok katmanlı yapının görülebileceği potansiyelli alanlardan biridir. Kente yapılan bir müdahale yerel yönetimler, kentliler, sivil toplum kuruluşları, çevre gibi birçok aktörü bir araya getirmektedir. Kent için verilen kararlar mikro ölçekten makro ölçeğe farklı bağlamlarda sonuçlar doğurmaktadır. Dolayısıyla kentsel mekanlarda çok boyutlu ve ölçekler arası sorumluluk alanlarını tartışmak mümkün olmaktadır.

Bu çalışmada mimarlık ve sorumluluk ilişkisine dair bir kavramsal çerçeve geliştirilmesi ve bu çerçeve ile kentsel mekândan alınan bir kesit üzerine tartışmalar gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Bu amaçla farklı ölçek ve bağlamlarda alınan kentsel kararlar ile dönüşümlere uğrayan İzmir Kızılay Mahallesi ve Bornova Çayı'nı içeren kentsel alan kavramsal çerçeve ile tartışmaya açılmaktadır. Bornova'nın yüksek noktalarından doğan Bornova Çayı kent merkezine ulaştığında kent içi bir su ekosistemi haline gelerek öncelikle Bornova'nın köklü yerleşim alanlarından biri olan Kızılay Mahallesi ile temas etmektedir. Bornova Çayı, Kızılay Mahallesi'nin topografik, fiziksel ve sosyoekonomik yapısının şekillenmesinde ve kent ile mevcut ilişkisinin kopukluğunda önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla bu kentsel alan özelinde tartışmaya açılacak farklı sorumluluk alanları ortaya çıkmaktadır.

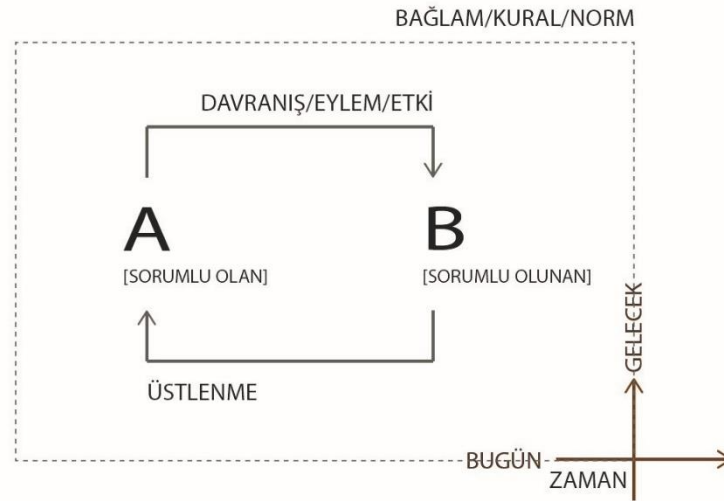
Nitel bir araştırma yöntemi olan yorumlayıcı yaklaşım ile geliştirilen çalışmada farklı araştırmalarda da başvurulabilecek bir araç ortaya çıkarılmaktadır. Bu amaçla öncelikle alanın kentsel gelişim süreci kronolojik bir izlek ve farklı yıllara ait hava fotoğrafları ile analiz edilmekte, ardından geliştirilen kavramsal çerçevenin ışığında tartışılmaktadır. Çalışma genelde farklı aktör ve eylemlere göre çeşitlenen yeni tartışmalara imkân veren kavramsal bir çerçeve sunarak, özelde ise ele aldığı kentsel alandaki aktörlerin toplumsal ve evrensel sorumluluk bağlamında üstlenme davranışı mekanizmasını işletemediğini açığa çıkararak sonuçlanmaktadır.

SORUMLULUK: KAVRAMA DAİR AÇILIMLAR

Sorumluluk, TDK sözlüğünde "kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, sorum, mesuliyet" olarak tanımlanmaktadır. Cevizci (1999, s.786) Felsefe Sözlüğü'nde sorumluluğu "kişinin, ahlaki öznenin, kendi eylemlerinin sorumluluğunu üstlenebilmesi durumu" olarak ifade etmektedir. Sorumlu olan kişi üstüne aldığı ya da yaptığı iş için hesap vermekle yükümlüdür. Hukuksal temelde sorumluluk ise kişilik kazanmış bireylerin bireyler, sosyal gruplar ve toplum karşısında yetki alanına giren bir olayın sonuçlarını üstlenmesini ifade etmektedir (Pulaşlı, 1998). Gündelik hayatta ve felsefe, psikoloji, hukuk, eğitim bilimleri gibi farklı disiplinlerde sıklıkla kullanılan sorumluluk kavramı her biri tarafından çeşitli tanımlamalar ve sınıflandırmalar ile ele alınmaktadır. Bunlardan bazıları sorumluluk kavramını bir değer, bazıları ise tutum, sosyal norm, karakter ya da kişilik özelliği olarak ele almaktadır (Özen, 2009). Sorumluluk en temelde kişisel sorumluluk ve sosyal sorumluluk şeklinde iki kategoride incelenmektedir. Kişisel sorumluluk bireyin kendine karşı, sosyal sorumluluk ise topluma karşı davranışlarına referans vermektedir. Bireyin sorumluluğunun bulunduğu karşısındaki canlı ya da cansız aktöre göre ve kavramın ele alındığı disipline göre sorumluluk alanları literatürde farklı kategoriler ve kuramsal çerçeveler ile çeşitlendirilmektedir. Bunlar arasında yasal, sosyal, dini, akademik, kişisel, ortak, sosyal, ulusal, evrensel, çevresel, hukuki, ekonomik, mesleki

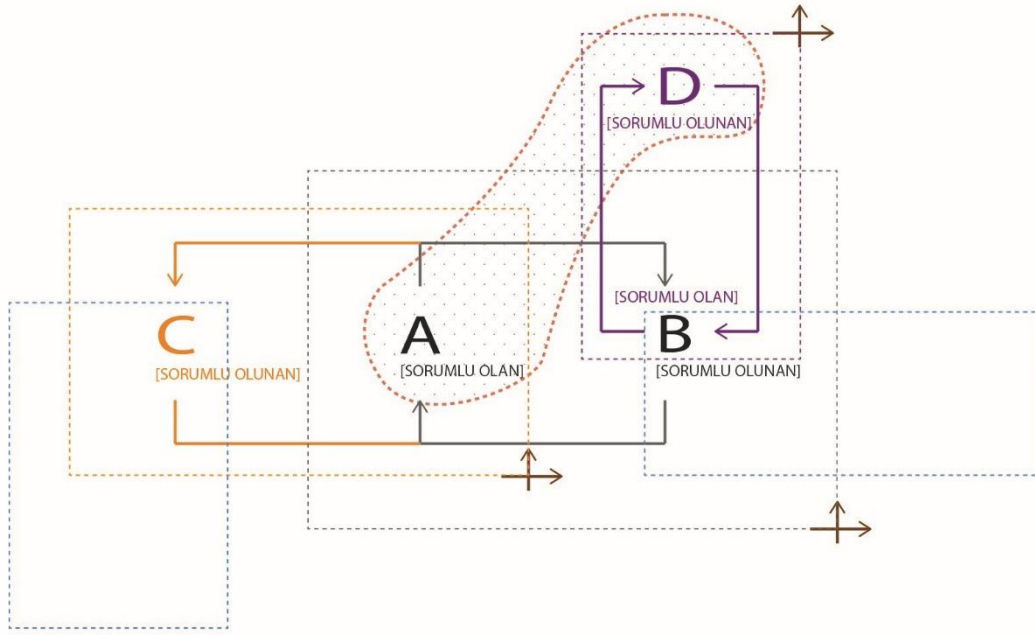
vb. sorumluluk kategorileri yer almaktadır. Her ne kadar farklı sınıflandırmalar ile sorumluluk alanları tanımlansa da bireyin kendisine ya da başka bir canlı ya da cansız aktöre karşı olan sorumluluğunu birbirinden soyutlamak mümkün değildir. Ayrıca çoğu zaman birey olarak ifade edilen sorumluluk sahibi olan özne kimi zaman da mesleki, idari, resmi ya da özel kurum veya kuruluş olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Bir çerçeve kurmak gerekirse sorumlu olan aktör (A), sorumlu olunan aktöre (B) karşı bir etki yaratır; bu etkinin sorumlu olunanda yarattığı olumlu ya da olumsuz sonuçlar üstlenme davranışı ile tekrar sorumlu olana yansır (Şekil 1). Bu ikili arasındaki geri dönüşlü ve karşılıklı ilişki bir bağlama bağlıdır. Bu bağlam ise yaratılan etkinin bağlı olduğu davranış, kural, yasa, norm ya da değerleri tarifleyen sorumluluk alanlarından biri ile ilişkilendirilmektedir. Dolayısıyla sorumlu olan ve sorumlu olunanı kapsayan bir konuma sahiptir. Bireyler birbirlerine karşı geliştirdikleri bugünkü sorumluluğun yanı sıra bir de geleceğe karşı geliştirdikleri yarınki sorumluluğun da bilincinde olmalıdır. Çünkü kimi zaman bugün yapılan bir eylemin sonuçları geleceği şekillendiren başka eylemlere yol açmaktadır. Bu açılım sorumluluk kavramına zamansal bir boyut kazandırmaktadır.

Şekil 1. Sorumluluk kavramına dair bir çerçeve

Bu çerçevede sorumlu olan aktör başka bir eylem ile başka bir sorumlu olunan aktöre farklı bir bağlamda ilişkilenebilir; başladıkça tekil çerçeve çoğalmaya başlamaktadır. Benzer biçimde sorumlu olunan da başka bir sorumluluk ilişkisinde sorumlu olan konumuna geçebilmektedir. Böylece konumların, ilişkilerin, aktörlerin çoğaldığı katmanlı bir zeminde birbirini kesen çaprazlama sorumluluklar ortaya çıkmaktadır (Şekil 2). Çaprazlama sorumluluk ağının ortaya çıkması görünürde ilişkili olmayan aktörlerin arasındaki ilişkiyi görünür kılmaktadır. Çaprazlama sorumluluk için geliştirilen çerçeve de farklı zamanların izdüşümlerini taşımaktadır. Yani bugün yapılan bir eylem gelecekte birtakım yeni sonuçlara yol açabilir. Şekilde de görüldüğü üzere sorumlu aktör "A" sadece "B"ye karşı değil dolaylı yoldan "D"ye karşı da sorumludur. Gerçekleştirilen bir eylemin sonuçları bugün ya da gelecekte başka bir bağlamda farklı sorumluluk ilişkilerine dönüşme potansiyelini taşımaktadır. Bu nedenle sorumluluk önceden kazanılması gereken önemli bir üstlenme davranışı haline gelmektedir.

Şekil 2. Çaprazlama sorumluluk kavramına dair çerçeve önerisi

Mimarlık disiplini özelinde de sorumluluk kavramı farklı bağlamlarda (kategorilerde) ele alınmaktadır. Sorumluluk kavramının ikili temel kategorisine benzer şekilde (bireyin kendisine karşı ve kendisi dışında diğerlerine karşı sorumluluk) mimari sorumluluk kavramını mimarlığın kendisinden kaynaklanan durumlara karşı sorumluluğu ile mimarlık olmayana karşı sorumluluğu şeklinde iki temel kategoriye ayırmak mümkündür. Mimarlığın kendisinden kaynaklanan durumlara karşı sorumlulukları arasında işverenlerin çıkarlarına karşı sorumluluk; çeşitli standartlar, kurallar ya da yönetmeliklerle belirlenmiş kanunlara karşı sorumluluk; mimarlık sanatına karşı sorumluluk ve mimarlık meslek ilkelerine karşı sorumluluk gibi başlıklar yer almaktadır (Scogin, 1996). Diğer taraftan mimarlık olmayana karşı sorumluluk ise mimarlığın kuramsal ve pratik gündeminin dışında kalanlara karşı sorumluluğuna yani mimarlığın toplumsal, evrensel ve sosyal sorumluluğuna referans vermektedir (Tanju, 2003). Disiplinin fiziksel mekânın kurulmasının ötesine geçen çok boyutlu yapısı nedeniyle sorumluluk kavramı özelinde de çok boyutlu bir çerçeveye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle çaprazlama sorumluluk için geliştirilen kavramsal çerçevenin mimarlık disiplini özelindeki bir çalışmada kullanımı ile katmanlı ve çok boyutlu bir tartışma yürütmek mümkün olmaktadır. Çalışmanın kapsamında belirtildiği üzere uzun yıllar boyunca Kızılay Mahallesi ve Bornova Çayı özelinde belirlenen farklı ölçeklerdeki kentsel kararların yarattığı katmanlı durum geliştirilen bu çaprazlama sorumluluk çerçevesi ile tartışılacaktır.

İZMİR KIZILAY MAHALLESİ ve BORNOVA ÇAYI: ALANA DAİR AÇILIMLAR

İzmir'in Bornova ilçesine bağlı olan Kızılay Mahallesi, tarihi kent merkezi dokusunun ve ilçe merkezini oluşturan Erzene ve Ergene mahallelerinin komşuluğunda konumlanmaktadır. Yanı sıra ilçenin en önemli rekreasyon alanlarından biri olan Aşık Veysel Rekreasyon Alanı'na, genç nüfusun etkin biçimde kullandığı Büyük Park ve Küçük Park'a, ilçeye kimliğini kazandıran Ege Üniversitesi'ne ve ilçenin idari ve yerel yönetim odakları olan Hükümet Konağı, Bornova Belediyesi ve Cumhuriyet Meydanı'na yürüme mesafesinde bulunmaktadır. Kent içi su ekosistemlerinden biri olan Bornova Çayı (Kocaçay), Bornova ilçesinin yüksek kesimlerinde yer alan Çamiçi ve Kayadibi köylerinin arasında yer alan Homeros Vadisi'nden geçerek Bayraklı kıyısından körfeze dökülmektedir. Bornova Çayı, Bornova ilçe merkezine indiği noktadan itibaren önemli bir ulaşım aksı olan Yüzbaşı İbrahim Hakkı Caddesi'nin paralelinde ilerleyerek Kızılay Mahallesi ve Aşık Veysel Rekreasyon Alanı'nın sınırlarından geçmekte ardından Yamanlar Dağı'ndan gelen Laka Deresi ile birleşmekte ve Bayraklı'da Smyrna Antik Kenti'nin yanından geçerek İzmir Körfezi'ne

ulaşmaktadır (Şekil 3). İlçe merkezine oldukça yakın bir alanda konumlanmalarına rağmen Kızılay Mahallesi ve Bornova Çayı'nın çeşitli sebeplerden dolayı hem kent ile hem de birbirleri ile ilişkisi oldukça kopuktur. Bornova Çayı mahalleyi yerleşim, yapı niteliği, topografya ve sosyal, kültürel, ekonomik dokusu bakımından merkezden koparırken kendisi de ne mahalle ne de ilçe merkezi ile etkileşim kuramamakta; kendi başına arada kalmış bir sınır olarak varlığını sürdürmektedir. Bunun sebeplerini anlamak için Kızılay Mahallesi ve Bornova Çayı'nın geçmişten bugüne yaşadığı değişimleri anlamak ve kırılma noktalarını açığa çıkarmak gerekmektedir.

Şekil 3. Çalışma alanının konumu

Bornova'nın ilk yerleşim yerlerinden biri olan Bizans köyünün Kızılay Mahallesi'ni kapsayan bölgede Bornova Çayı'nın kıyısında kurulmuş olabileceğine dair görüşlere farklı kaynaklarda rastlanmaktadır (Altınörs Çırak, Demirden, Hekimoğlu ve Cengiz, 2015). 1950 ve 1963 yıllarındaki hava fotoğrafları incelendiğinde ise Bornova'nın kuzeyinde Kızılay Mahallesi'nin de içinde yer aldığı geniş bir bölgede küçük ölçekli geleneksel ve organik bir dokunun varlığı görülmektedir (Altınörs Çırak vd., 2015). Diğer yandan Bornova Çayı'nın güneyinde kalan bölge ise 19. yüzyılın ortalarından cumhuriyetin kuruluşuna kadar geçen süreçte bir Levanten yerleşimi olarak gelişim göstermiştir. Bu bölge zengin Levanten ailelerin geniş bahçeler içerisinde yer alan köşklerinden oluşmaktadır. Zamanla yapılaşmanın artışı ile Levanten yerleşim dokusu bozulsada günümüzde bu köşkların birçoğu varlığını

sürdürmektedir. Kızılay Mahallesi ve çevresi 19. Yüzyılın sonunda Levanten köşklerinde çalışanların ve köşklerin servis gereksinimlerini karşılayanların yoğun olarak bulunduğu bir bölgedir (Altınörs Çırak vd., 2015). Dolayısıyla özellikle 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren Bornova Çayı'nın kuzeyinde ve güneyinde farklı ölçek, kullanıcı ve mekânsal niteliklere sahip yerleşim alanlarının gelişim gösterdiğini ve günümüzde bile bu ayrımın devam ettiğini söylemek mümkündür.

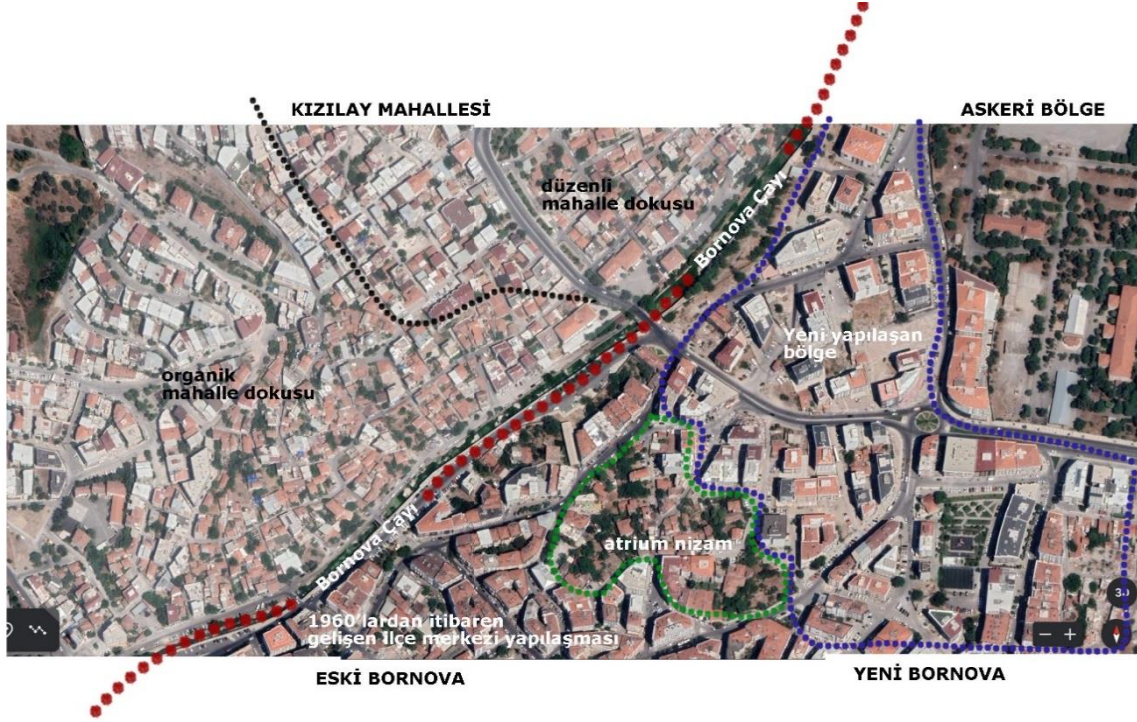
Kızılay Mahallesi'ni şekillendiren en önemli olay 1930 yılının son aylarında yaşanan sel felaketidir. 20. yüzyılın başında yaşanan taşkınlardan dolayı çayın etrafında 250 metrelik bir set duvarı inşa edilmiş olmasına rağmen 27 Kasım 1930 günü yaşanan yoğun yağış sonucunda Bornova Çayı taşarak etrafındaki setin ve evlerin yıkılmasına sebep olmuştur (Mert, 2002). Selin ardından çayın ıslahı için yapılan çalışmaların yanı sıra sel nedeniyle evlerini kaybedenler için konut yapımına başlanmıştır (Şekil 4). O dönemki adıyla Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) bölgede 100 adet tek katlı taş ev inşa etmiştir (Mert, 2002). Bu olaydan sonra öncelikle evlerin bulunduğu sokağa (bugünkü ismi ile 468 Sokak) Kızılay ismi verilmiş, ardından bu sokağı da kapsayan bölge 1978 yılında Kızılay ismiyle mahalle statüsüne geçirilmiştir (Tekin, 2016).

Şekil 4. Sel sonrası inşa edilen evler (Altın, 2016)

1990'lara gelindiğinde mahallenin çevresindeki doku bozulmaya başlasa bile mahalle içindeki dönüşüm benzer bir hızda gerçekleşmemektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri de 1983 yılına ait 1/1000 ölçekli İmar Planı kararlarıdır. Bu plan ile organik dokunun olduğu Kızılay, Ergene ve Erzene mahalleleri için avlulu, iki katlı, çatı katı olmayan, parsel sınırına bitişik bir yapılaşmayı tarifleyen Atrium Nizam Planı kararları belirlenmiştir. 1990 yılında yapılan bir revizyon ile birçok yapı adası bu plan kapsamından çıkarılırken Kızılay Mahallesi için bu uygulama devam ettirilmiştir (Altınörs Çırak vd., 2015). Bu nedenle mahalle dokusu günümüze kadar izlerini korumaya devam etmektedir. Hava fotoğrafları üzerinden yapılan gözlemler mahallenin güney kısımlarının organik şekilde buna karşıt bir şekilde kuzey kısımlarının ise düzenli imar planı ile gelişim gösterdiğini ortaya koymaktadır (Şekil 5).

Şekil 5. Bornova Çayı etrafında gelişen farklı kentsel dokular

İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından 2008 yılında kullanıma açılan Homeros Vadisi, Bornova Çayı'nın çıkış noktasında yer alan bir rekreasyon alanıdır. Tarihi ve doğal özellikleri ile kent için önemli bir çekim noktası olacağı düşünülen alanda göletler, piknik ve yürüyüş yolları yer almaktadır. Bornova Çayı vadi boyunca göletler ve su bentleri aracılığıyla kot kot aşağı inerek geniş bir yatak boyunca ilerlemekte ve yerleşim dokusuna ulaştığı noktada daralan yatağı ile beton bir kanalın içinden akmaya devam etmektedir. Vadiden iki yıl sonra 2010 yılında ise mahallenin batı sınırında toplam 231.000 m² alana sahip içinde amfi tiyatro, yapay gölet, basket, tenis ve futbol sahaları, bisiklet ve koşu yolları, yüzme havuzu, tohum merkezi ve dinlenme alanları barındıran Aşık Veysel Rekreasyon Alanı İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından kente kazandırılmıştır. Bornova Çayı bu parkın sınırları içinde rekreasyon alanının tam ortasında geçmektedir. Aşık Veysel Rekreasyon Alanı, Kızılay mahallesinin sınırında önemli bir kamusal alan olarak kentliler tarafından aktif biçimde kullanılan bir çekim noktası yaratmaktadır. Bunun sonucunda Kızılay Mahallesi iki rekreasyon alanı arasında bağlayıcı olabilecek önemli bir konuma kavuşmuştur.

Bornova Merkez Pazarı, kapalı pazar yeri yapısının açılış tarihi olan Eylül 2014'e kadar Kızılay Mahallesi ve Bornova Çayı'nın paralelinde yer alan Yüzbaşı İbrahim Hakkı Caddesi üzerinde uzun bir aks boyunca kurulmaktadır (Şekil 6). Dolayısıyla pazar eylemi kent belleğinde Kızılay Mahallesi ve Bornova Çayı ile yakın bir ilişkiye sahiptir. 1980 yılında ulaşım ana aksı olarak belirlenen Bornova Yüzbaşı İbrahim Hakkı Caddesi kamulaştırma ve yıkım ile ilgili problemlerden dolayı parça parça açılan bir yoldur. Cadde Manisa'dan gelen yolu Bornova şehir merkezine girmeden kesintisiz bir şekilde Karşıyaka'ya bağlamak amacıyla planlanmıştır. Bu yolun son parçası 2017 yılında tamamlanarak kullanıma açılmıştır. Yolun son kısmı için yapılan düzenlemeler sırasında Bornova Çayı'nın güneyinde yer alan geleneksel ve organik dokuda birçok yıkım gerçekleşmiş, bu yıkımlar da bölgenin kentsel dönüşüm sürecini hızlandırmıştır. Dönüşüm süreci ile Bornova Merkez ile Kızılay Mahallesi arasında yeni yapılan bir konut bölgesi oluşmuştur. Günümüzde -2017 sonrası itibarıyla- çayın güneyindeki doku tamamen yok olmuştur.

Şekil 6. Bornova Çayı paralelinde kurulan pazar alanına ait 2010 tarihli hava fotoğrafı

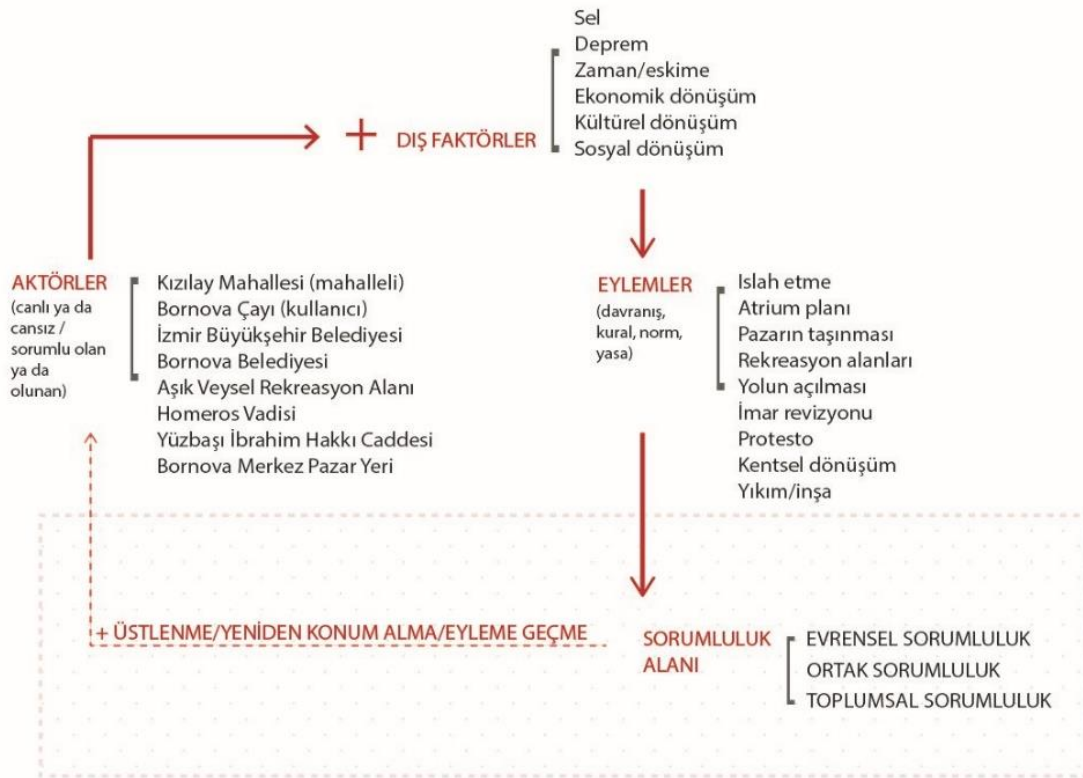
Zaman içerisinde yayılarak bugüne ulaşan kentsel gelişmelerin sonucunda Kızılay Mahallesi batıda Aşık Veysel Rekreasyon Alanı, güneyde büyük bir bulvar olarak hizmet veren Yüzbaşı İbrahim Hakkı Caddesi ve dönüşen konut bölgesi, doğuda ise Homeros Vadisi ile çevrelenmiştir. Bu durumun yarattığı baskılar 30 Ekim 2020 İzmir Depremi ile farklı bir boyuta taşınmıştır. Depremi yanı sıra mahalledeki eskiyen yapı stoğunun üstüne eklenen kaçak yapılaşmalar ile iyice sıkışan konut dokusu altyapıyı da yetersiz hale getirmektedir. Depremi ardından Bornova Belediyesi, Kızılay Mahallesi'ndeki eski yapı stoğunun risk altında olduğuna dikkat çekerek Bornova Çayı kuzeyinde yer alan 30 hektar büyüklüğüne sahip alan bölge için "1/5000 ölçekli Kızılay Mahallesi Nazım İmar Planı" revizyonu önerisini geliştirmiştir. Bu plan İzmir Büyükşehir Belediye Başkanlığı tarafından 27.12.2021 tarihinde onanmıştır. Geliştirilen plan kapsamında 72 bin metrekare gelişme konut alanı toplamda ise yaklaşık 170 bin metrekare inşaat alanı belirlenmiş, binalara 6 kat hakkı verilmiş, yeşil alanların oranı iki katına çıkarılmış ve sağlık ocağı gibi diğer sosyal donatı alanlarına da yer verilmiştir (URL-1). Revizyon imar planının açıklanması ile kentsel dönüşüm kararlarına dair tartışmalar başlamıştır. Alınan kararların mağduriyet ve rant yaratacağına dair kaygılarla plana itiraz eden bir grup mahalleli bir araya gelerek Kızılay Mahallesi Halk Hareketi adı altında "mahalleme dokunma" eylemleri düzenlemiştir. Diğer yandan bir grup mahalleli ise Bornova Belediye Başkanı'nı ziyaret ederek yapılan plan için teşekkürlerini iletmıştır (URL-2). Dolayısıyla kentsel dönüşüm projesi için mahalleli farklı görüşlere sahiptir. Özellikle Bornova Çayı'nın üstlerinde oturan ve üç, dört katlı konutlarını inşa ettiren vatandaşlar kendilerinin bu projeden muaf tutulmasını, proje kapsamına çayın kıyısında yer alan daha niteliksiz ve bugüne herhangi bir fiziksel iyileştirme yapılmamış olan bölgenin alınması gerektiğini savunmaktadır (Koçu, 2022). Buraya kadar kronolojik bir izlekle aktarılan kentsel gelişmeler bir sonraki bölümde kavramsal açılımlarla tartışılacaktır.

ÇAPRAZLAMA SORUMLULUK: KAVRAMA VE ALANA DAİR AÇILIMLAR

Sorumluluk kavramına dair yapılan açılımlar üzerinden kurulan şema temelde farklı rollerdeki (sorumlu olan ya da sorumlu olunan) canlı ya da cansız aktörleri ve bu aktörlerin geliştirdikleri eylemleri (sözlü ya da fiziki davranış, norm, kural, yasa vb.) içermektedir. Aktörler arasındaki eylemler aracılığıyla kurulan karşılıklı ilişki üzerinden bir sorumluluk

alanı doğmaktadır. Tüm bu ilişkilenmeleri, aktörleri ve eylemleri şekillendiren dış faktörlerden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Böylece sadece aktörler arasındaki ikili ilişkiyi aşan çaprazlama bir sorumluluk çerçevesi ortaya çıkmaktadır. Kızılay Mahallesi ve Bornova Çayı özelinde bu şemayı düşündüğümüzde (Şekil 7) aktörler arasında Kızılay Mahallesi, Bornova Çayı, İzmir Büyükşehir Belediyesi, Bornova Belediyesi, Aşık Veysel Rekreasyon Alanı, Homeros Vadisi, Yüzbaşı İbrahim Hakkı Caddesi ve Bornova Merkez Pazar Yeri yer almaktadır. Sorumluluktan bahsetmek için bilinçli bir eylemden bahsedilmesi gerekmektedir. Bu nedenle sorumlu olan aktör her zaman için bir bilinç seviyesine sahip olan canlı aktör olmalıdır. Bu nedenle yukarıda belirtilen mekân ve yerlerin sorumlu aktör olarak rol aldığı çerçevelerde bu aktörlerin kullanıcıları, idarecileri, çalışanları ve ikamet edenlerine referans verilmektedir. Sorumlu olunan aktör ise cansız bir aktör olabilir. Dolayısıyla bir mekânın fiziksel ya da sosyal olarak dönüşümüne, gündelik yaşantıya, çevrenin korunmasına karşı sorumlu olma durumlarını tartışmak mümkündür. Tüm bu aktörler süreç içerisinde zaman zaman sorumlu olan zaman zaman da sorumlu olunan aktör rolünü kazanmaktadır.

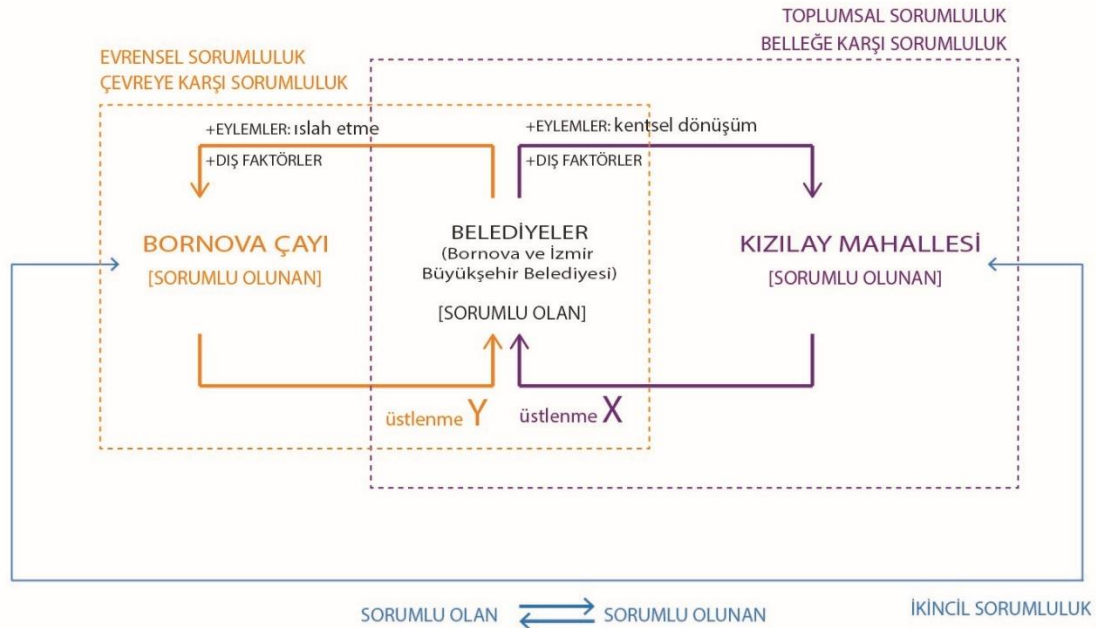
Şekil 7. Alan özelinde aktörler, eylemler, dış faktörler ve sorumluluk alanları

Çalışma kapsamında belirlenen aktörlerin geliştirdikleri eylemler arasında ıslah etme, plan revizyonları (atrium planı, 1/5000 ölçekli Kızılay Mahallesi Nazım İmar Planı,vb.), kentsel dönüşüm, yıkım ve inşa faaliyetleri, rekreasyon alanlarının oluşturulması, yeni yol açılması, pazar yerinin taşınması gibi farklı ölçek ve bağlamlara sahip kentsel kararlar yer almaktadır. Geliştirilen eylemlerin arka planında ise sel, deprem gibi doğal afetlerin yanı sıra zamana bağlı olarak fiziki dokunun eskimesi ve toplumsal ya da yerel ölçekte yaşanan ekonomik, kültürel ve sosyal dönüşümler gibi dış faktörler bulunmaktadır. Sonuçta Kızılay Mahallesi ve Bornova Çayı'nı kapsayan bölge özelinde ele alınan sorumluluklar toplumsal ve evrensel sorumluluk olarak iki farklı sorumluluk alanı başlığı altında toplanmaktadır.

Toplumsal sorumluluk temelde bireyin kendisi dışında toplumun diğer bireylerine karşı olan sorumluluğudur. Bazı kaynaklarda toplumsal yerine sosyal sorumluluk ifadesine başvurulmaktadır. Toplumsal sorumluluk sadece birey bazında değil çeşitli resmi, idari ve mesleki kurum ve kuruluşlar bazında da gerçekleştirilen bir sorumluluk alanıdır. Toplumsal

sorumluluk alanı kapsamına giren konular arasında toplumsal sorunlara duyarlı olma, empati kurma, toplumsal yapının getirdiği etik ve ahlaki değerlere uygun davranma, karşdakine saygı ve hoşgörü gösterme vb. yer almaktadır (Yalçın, 2021). Dolayısıyla toplumsal sorumluluklar topluma, bireye, kuruma, yere ve zamana göre değişiklikler göstermektedir (Tosun, 1990). Evrensel sorumluluk adından da anlaşılacağı üzere bireylerin ya da kurumların evrenin içinde yaşayan tüm canlılara karşı olan sorumluluğudur. Evrensel sorumluluğun kapsamına insanlar dışında kalan bitkiler, hayvanlar ve bunların oluşturduğu çevreler girmektedir. Kimi kaynaklarda evrensel sorumluluk yerine çevre sorumluluğu ifadesi de kullanılmaktadır. Ancak bu çalışmada daha kapsayıcı bir terim olarak evrensel ifadesine başvurulmaktadır. Bu sorumluluk alanı kapsamında bireyler ve kurumlar çevre kirliliğine, küresel ısınmaya, sellere, depremlere, açlık, yoksulluk ve savaşlara, bitki ve hayvan neslinin tükenmesine vb. karşı eylemler gerçekleştirmelidir (Özen, 2009). Toplumsal ve evrensel sorumluluklara dair yaptırımlar kimi zaman yasa, kanun ve yönetmelik gibi hukuki değerler, kimi zaman da davranış, norm gibi bireyler ve toplum özelinde değişen kültürel, ahlaki ya da etik değerler ile çerçevelenmektedir.

Yukarıda belirtilen aktörler ve eylemler üzerinde farklı çapraz okumalar yapmak mümkündür. Çalışma kapsamında kurumsal aktörlerin (Bornova Belediyesi, İzmir Büyükşehir Belediyesi) kentsel ölçekte geliştirdiği çeşitli eylemlerin Bornova Çayı ve Kızılay Mahallesi üzerinde yarattığı etkiler ve bu etkilere bağlı olarak ortaya çıkan sorumluluk alanları (toplumsal ve evrensel) daha yakından tartışılmaktadır. Yanı sıra iki farklı sorumlu olunan aktörün birbirlerine olan etkileri çaprazlama sorumluluk kavramı ile ilişkilendirilerek bir çerçeveye oturtulmaktadır (Şekil 8). Bu çerçevede Bornova Çayı ve Kızılay Mahallesi özelinde ıslah etme ve kentsel dönüşüm eylemleri ve bunların yarattığı evrensel ve toplumsal sorumluluk alanları ön plana çıkmaktadır.

Şekil 8. Kızılay Mahallesi ve Bornova Çayı özelinde çaprazlama sorumluluk ilişkileri

Süreç içerisinde Kızılay Mahallesi ve yakın çevresini ilgilendiren kentsel kararlar ve dış faktörler mahallenin kentsel dönüşüm ile yenilenmesi gerekliliği ile sonuçlanmıştır. Kentsel dönüşüm fiziksel, sosyal, toplumsal, ekonomik ve çevresel açılardan sorunlu olan bölgelerin kapsayıcı ve katılımcı bir yöntemle iyileştirilmesini sağlayan bir eylemdir. Kızılay Mahallesi'nde kentsel dönüşüm süreci tartışmalı bir şekilde ilerlemektedir. Dönüşümden memnun olanlar kadar memnun olmayanlar da bulunmaktadır. Bu durum sürecin katılımı yeterince gözetmediği konusunda kuşku uyandırmaktadır. Kentsel dönüşüm ile toplumsal dışlanmaya maruz kalan alanların kente yeniden entegre edilmesi, kaybolan ya

da bozulan ekonomik ya da fiziki bir ortamın yeniden geliştirilmesi, çevre ve ekolojinin zarar gördüğü yerlerde dengenin yeniden kurulması beklenmektedir (Roberts and Sykes, 2000). Kızılay Mahallesi tam da bu ihtiyaçlarla bir kentsel dönüşüm sürecine girmelidir. Mahallenin Bornova Merkez ile kopan fiziksel, sosyal ve ekonomik ilişkisinin güçlendirilmesi, mahallelinin gündelik yaşamına, mekânsal alışkanlıklarına ve kullanım biçimlerine zarar verilmemesi, mahalleyi bir rant alanına çevirmeden yerinde dönüşümün sağlanması belediyenin Kızılay Mahallesi'nde ikamet edenlere karşı toplumsal sorumluluklarıdır. Kızılay Mahallesi organik, küçük ölçekli ve az katlı bir yerleşim dokusuna ve bu dokunun imkân verdiği kendine özgü gündelik hayat ilişkilerine sahiptir. Alanda yerleşik olan nüfus oldukça çeşitlilik içermektedir. Bunlar arasında farklı etnik kimliklere sahip (özellikle Roman nüfus yoğunluğu) vatandaşlar, kâğıt ve hurda toplayıcıları (dere aksı boyunca) gibi çeşitlenen kullanıcılar yer almaktadır.

Şekil 9. Mahallenin organik, küçük ölçekli ve az katlı yerleşim dokusu

Kızılay Mahallesi için geliştirilen plan alanın organik, küçük ölçekli ve az katlı yerleşim dokusu yerine ada ölçeğinde dönüşüm önermektedir (Şekil 10). Nazım İmar Planı Revizyonu alanın kendine özgü fiziksel ve sosyokültürel dokusunu tamamen yok edecektir (Şekil 11). Yanı sıra mahallenin tarihsel sürecinde geçirdiği dönüşümler kentsel belleğe karşı da geliştirilmesi gereken sorumluluğun eksikliğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla belediyenin halka karşı toplumsal sorumluluğunun gerektirdiği üstlenme mekanizmasında sorunlar tespit edilmektedir.

Şekil 10. Ocak 2022 tarihli Kızılay Mahallesi Nazım İmar Planı Revizyonu (URL-3)

Şekil 11. Bornova Belediyesi tarafından hazırlanan görseller (URL-4)

Bornova Çayı ve yakın çevresine dair çeşitli dönemlerde alınan kentsel kararlar ve dış faktörlerin etkisinde yapılan ıslah çalışmaları çayın bugünkü karakterini ortaya çıkarmaktadır. Günümüzde çay, kentli ve mahalleli tarafından kullanılmayan, kente entegre olamayan, kemirgenlerin ve böceklerin hastalık tehdidi yarattığı ve içinde çoğu zaman su bulunmayan beton bir kanala dönüşmüş durumdadır. Kent içi su ekosistemleri sadece yağmur sularını drene ederek sel ve taşkınları önlemek için değil aynı zamanda farklı canlı sistemlerine habitat sağlamak, biyolojik çeşitlilik oluşturmak, rekreatif imkanlara zemin sunmak ve mikroklimatik konfor sağlamak için de kentsel yaşama dahil edilmektedir (Çetiner ve Şahin, 2020). Bornova Çayı havzası zamana bağlı olarak kente farklı ekosistemler sunmaktadır (Şekil 12). Mevsimlere, yağış yoğunluğuna, temizlenme süreçlerine bağlı olarak dere içinde farklı oluşumları gözlemlemek mümkün olmaktadır. Dolayısıyla çay kendine özgü bir flora ve fauna geliştirme potansiyeline sahiptir.

Şekil 12. Bornova Çayı'nın farklı zamanlardaki durumu

Çayın Bayraklı ilçesinin ortasından geçerek İzmir Körfezi'ne dökülüyor olması kentsel bağları güçlendirecek ve kent içinde bir su koridoru yaratacak önemli bir imkân sunmaktadır. Bornova Çayı için yapılan ıslah çalışmaları çayın kent ile ilişkisini geliştirememekte ayrıca yakın çevreye dair alınan diğer kentsel ölçekli kararlar da bu kopukluğu daha da derinleştirmektedir. Ayrıca hazırlanan imar planları incelendiğinde de

çayın mahalle ve kentli ile ilişkisine dair -çevredeki ağaçlandırma dışında- yeterli çalışma yapılmamış olduğu gözlemlenmektedir. Oysaki bu düzenleme kentsel dönüşümden sonra değil birlikte yapılacak bir planlama anlayışını gerektirmektedir. Yanı sıra Bornova, Bayraklı ve İzmir Büyükşehir Belediyeleri çayın kendi sınırlarına giren kısımları için farklı projeler geliştirse de maalesef bütüncül bir tasarım stratejisi geliştirememektedirler. Bu noktada yerel aktör olarak belediyelerin evrensel sorumluluk kapsamında üstlenme davranışını geliştiremediği gözlemlenmektedir.

Kurulan çerçeve ile yapılan okuma Kızılay Mahallesi ve Bornova Çayı arasındaki çaprazlama sorumluluk ilişkisini ortaya çıkarmaktadır. Mahalle ve çay özelinde alınan kararlar ve geliştirilen eylemler her ne kadar birbirinden bağımsız gibi görünüp farklı sorumluluk alanları kapsamına dahil olsa da aslında birbirinden bağımsız değildir. Bu noktada sorumlu olan aynı aktörün etkilediği iki farklı sorumlu olunan aktör dolaylı olarak sorumlu olan ve olunan ilişkisinin birbirine dönüştüğü ikincil bir sorumluluk ilişkisine dahil olmaktadır. Böylece iki farklı sorumluluk alanı gibi gözüken toplumsal ve evrensel sorumluluklar da ortak bir kümede kesişmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışma boyunca farklı ölçeklerde çıktılar üretilerek çeşitli tartışmalar geliştirilmiştir. Bu çıktılardan en önemlisi sorumluluk kavramının açılımları üzerinden geliştirilen çaprazlama sorumluluk çerçevesidir. Bu çerçeve mimarlık disiplininin sorumlu olduğu tüm aktörler özelinde başvurulacak bir araç olarak önerilmektedir. Kavramsal çerçeve sorumluluk kavramının sahip olduğu temel anlamına referansla mimarlık disiplininin çok aktörlü ve çok boyutlu eylemlerini içerecek şekilde geliştirilmiştir. Çerçevenin sunduğu çaprazlama ilişkiler ağı sayesinde bu çerçeveyi mimarlık ve sorumluluk ilişkisini daha farklı perspektiflerden ele alan çalışmalara uyarlamak mümkündür.

Bu çalışmanın odağında mimarlık ve sorumluluk ilişkisine dair bir kavramsal çerçeve önerilmekte ve Kızılay Mahallesi ve Bornova Çayı üzerinden bir durum tespiti yapılmaktadır. Kavramsal çerçeveyi kullanarak bu kentsel mekân üzerinden gerçekleştirilen okuma kentsel dönüşüm ve ıslah etme eylemlerinin neden olduğu toplumsal ve evrensel sorumluluk alanlarını tartışmaya açmaya imkân vermiştir. Bir sorumluluktan söz etmek için bireyin ya da kurumun yaptığı eylemin sonuçlarını üstlenme davranışını göstermesi gerekmektedir. Dolayısıyla birey eylemini gerçekleştirmeden önce bile bunun yaratacağı sonuçları gözeterek davranış geliştirdiğinde sorumlu davranmış olmaktadır. Kızılay Mahallesi ve Bornova Çayı özelinde yapılan okuma bir aktör olarak yerel yönetimlerin toplumsal ve evrensel sorumluluk bağlamında üstlenme davranışı mekanizmasını işletemediğini açığa çıkarmaktadır.

Kent ölçeğinde geliştirilen bir eylem / davranış sosyal, politik, ekonomik, yerel, küresel vb. gelişmelerden bağımsız düşünülemez. Yerel yönetimlerin bir kentsel alan üzerine geliştirecekleri kararlar için yapıları çevreyi, doğal çevreyi, kentsel belleği ve gündelik hayatı gözetmesi gerekmektedir. Bugünden alınan bir kararın uzun vadede yaratacağı sonuçlar birer olasılık olarak belirlenmeli, yanı sıra mikro ve makro ölçekli her müdahalenin ölçekler arası boyutta yol açacağı durumlar da önceden göz önüne alınmalıdır. Dolayısıyla alınacak kararlar için her zaman harekete geçmeden önce bir eylem planı oluşturulmalıdır. Ayrıca hesaplanamayan, öngörülemez durumları da düşünerek alan bağlamında uygulanan bir kararın yarattığı etkiler için proaktif bir mekanizma geliştirilmeli ve aktörlerin üstlenme davranışını hızlıca uygulamaya geçirmesi sağlanmalıdır. Çaprazlama sorumlulukların gözetildiği bir ortam ağır işleyen, bürokratik süreçlere takılan, inisiyatif olmayan bir yöntemi sistemi yerine mümkün olduğunda aktif, etkin, şeffaf ve katılıma açık bir sistem kurmayı gerektirmektedir. Bu sayede dolaylı ilişkilerin ortaya çıkaracağı sorumluluk alanları da gözle görünür hale gelecektir.

KAYNAKLAR

Altın, A. (2016). *Bornova'm Mor Salkımların Masalı*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi.

- Altınörs Çırak, A., Demirden, H. E, Hekimoğlu, D., ve Cengiz, E. Y. (2015). *Bir Kentsel Koruma Planlaması Deneyimi: İzmir Bornova Tarihsel Kent Merkezi*. Bornova İçin Fikirler BİF Yayınları.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma.
- Çetiner, Z. ve Şahin, Ş. (2020). Ankara Çayı Örneğinde Kentsel Alanlardaki Akarsuların Ekolojik Çerçeve İrdelenmesi. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 285-303. DOI: 10.5505/jas.2020.88528
- Koçu, B. (2022, 17 Ocak). Kızılay Mahallesi Sakinlerinin "İmar" Rahatsızlığı. <https://yeniturkiyegazetesi.com/4062-2/> (Erişim tarihi: 4 Aralık 2022)
- Mert, H. (2008). *Geçmişten Günümüze Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Yönleriyle Bornova*. İzmir: Bornova Belediyesi Kültür Yayınları.
- Özen, Y. (2009). İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Kişisel ve Sosyal Sorumluluk Yordayıcılarının İncelenmesi. (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Pulaşlı, H. (1998). *Hukukun Temel Kavramları*. Adana: Nobel Kitabevi.
- Roberts P. ve Sykes H. (2000). *Urban Regeneration: A Handbook*. SAGE Publications.
- Scogin, M. (1996). Introduction. Saunders, W.S. (Ed.), *Reflections on Architectural Practices in the Nineties* içinde (82-85). New York: Princeton Architectural Press.
- Tanju, B. (2003). Mimarlık ve Toplumsal Sorumluluk. *Arredamento Mimarlık*, 100+56, 53-55.
- Tekin, T. (2016, 17 Mayıs). Adını Sel Felaketinden Alan Mahalle: Kızılay. <https://www.yeniasir.com.tr/izmir/2016/05/17/adini-sel-felaketinden-alan-mahalle-kizilay> (Erişim tarihi: 4 Aralık 2022).
- Tosun, K. (1990). *Yönetim ve İşletme Politikası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi.
- Türk Dil Kurumu. (b.t.). Sorumluluk. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 1 Aralık 2022)
- Yalçın, A. (2021). 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Uygulanan Sorumluluk Temelli Etkinliklerin Öğrencilere Sorumluluk Değerini Kazandırmadaki Etkisi. (Yayımlanmamış doktora tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- URL-1: Kızılay Mahallesi'nde Kentsel Dönüşüm Başlıyor. <https://bornova.bel.tr/2022/03/02/kizilay-mahallesinde-kentsel-donusum-basliyor/> (Erişim tarihi: 4 Aralık 2022)
- URL-2: Kızılay Mahallesi'nden Kentsel Dönüşüm Teşekkürü!. (2022, 5 Nisan) <https://www.medyaeege.com.tr/kizilay-mahallesi-sakinlerinden-kentsel-donusum-tesekkuru-193910h.htm> (Erişim tarihi: 4 Aralık 2022)
- URL-3: Bornova'nın dönüşümü için kritik gelişme: O planlar askıda (2022, 4 Ocak) <https://www.egepostasi.com/yerel-yonetimler/bornovanin-donusumu-icin-kritik-gelisme-o-planlar-askida-h274970.html> (Erişim tarihi: 16 Ocak 2023)
- URL-4: Kızılay Mahallesi'nde kentsel dönüşüm başlıyor (2022) https://www.youtube.com/watch?v=4N0Lr2BHxR0&ab_channel=TicaretGazetesi (Erişim tarihi: 16 Ocak 2023)